

MAREK MARCZEWSKI

O POTRZEBIE PERMANENTNEJ ODNOWY LITURGII

Wydaje się, że koniec lat sześćdziesiątych i początek siedemdziesiątych należy uznać w naszym kraju za najlepszy okres, jeśli chodzi o odnowę liturgii. Jest to zrozumiałe, bo był to czas zapoznawania się z dorobkiem Soboru: odczytywania dokumentów i napisanych do nich komentarzy.

Jak wiadomo, pierwszym z uchwalonych dokumentów Soboru Watykańskiego II była Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4 XII 1963), a jej ogłoszenie związane z czterechsetletnią rocznicą zakończenia Soboru Trydenckiego (1545-1563).

Przyjęty przez Ojców Vaticanum II dokument stanowił zakończenie epoki Tridentinum, której charakterystyczną cechą na polu liturgii było „zapewnienie jedności w dziedzinie kultu Kościoła przez wprowadzenie jednolitych, poprawionych ksiąg liturgicznych”¹, a także i to, że całkowita kompetencja w dziedzinie liturgii „spoczywała w rękach Stolicy Apostolskiej, reprezentowanej przez Kongregację Obrzędów (od r. 1587)”, co nie dziwi, gdyż Sobór ten wzmocnił „monarchiczny ustrój Kościoła”² i nie podjął refleksji nad „nauką o Kościele”³

Dr hab. MAREK MARCZEWSKI – teolog świecki; adres do korespondencji: ul. Turkusowa 3/48, 20-572 Lublin; tel. 526-51-59.

¹ S. C z e r w i k. *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*. SWD 28 (skrótory podajemy za: *Encyklopedia katolicka. Wykaz skrótów*. Oprac. przez J. Warmińskiego, E. Gigilewicza, R. Sawę. Wyd. 2 popr. i rozszerzone. Lublin 1993).

² HKość III 128.

³ H. J e d i n. *Kleine Konziliengeschichte*. Neuausg. der 8. Aufl. Freiburg–Basel–Wien 1986 s. 103. Y. M.-J. Congar powiedział wprost: „Eine sonderbare Tatsache: dieses Konzil, das auf die Reformation eine Antwort geben sollte, hat das ekklesiologische Problem nicht behandelt” (*Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart*. HDG III/3 d s. 48), a występując przeciw protestantyzmowi podkreślił, że „Christus nicht allein

Sobór Watykański II, uznając „istotną jedność obrządku rzymskiego, dopuszcza uprawnione różnice” i „rozpoczyna epokę zróżnicowania w jedności oraz decentralizacji uprawnień w dziedzinie liturgii”⁴, a spowodowane jest to tym właśnie, że u fundamentu odnowy, jaką niosło ze sobą Vaticanum II, było pytanie o Kościół w ogóle, a w Konstytucji o liturgii świętej o teologiczne ujęcie istoty liturgii oraz jej miejsca i znaczenia w życiu Kościoła.

Jak wiemy, dokonano tego już w pierwszych artykułach tego dokumentu. Ksiądz Franciszek Blachnicki wypowiedź Soboru na ten temat określa mianem „zasady formalnej”, w której „wszystkie inne wypowiedzi, bardziej lub mniej szczegółowe mają swe źródło i uzasadnienie”, a mianowicie, że jest ona znakiem, dzięki któremu Kościół się objawia i urzeczywistnia (tworzy)⁵: „Albowiem liturgia, przez którą – szczególnie w boskiej Ofierze Eucharystycznej – «dokonuje się dzieło naszego Odkupienia», w najwyższym stopniu przyczynia się do tego, aby wierni życiem swoim wyrażali oraz ujawniali innym misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła” (KL 2; por. KL 26; 41).

Chodzi więc o to, by w liturgii wierni mogli doświadczyć tajemnic Chrystusowych i odkryć „prawdziwy obraz Kościoła” Sposób, w jaki mówi się w tu cytowanym artykule o Kościele, zdecydowanie odbiega od teologii politycznej, wskazując na jego istotę sakramentalną, a nie jurydyczną⁶

Z tego, co powiedzieliśmy, wynika, że istnieje wewnętrzny związek między liturgią a Kościołem, między ujęciem (obrazem) Kościoła a ujęciem jej miejsca i roli w Kościele lub odwrotnie: sposób rozumienia liturgii rzutuje na koncepcję Kościoła⁷ W teologii pastoralnej⁸ znalazło to swój wyraz

Erlöser, daß er auch Gesetzgeber ist (DS 1571 und 1620). Desgleichen begünstigte Trient die Errichtung einer hierarchischen Ordnung, die sich nicht von der Eucharistie her, sondern nach dem *regimen* orientierte, dessen Mitte und Gipfel Rom darstellte [...] für die Ekklesiologie begann nunmehr eine Ära des Juridismus” (tamże s. 51).

⁴ C z e r w i k. *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej* s. 28.

⁵ *Teologia pastoralna ogólna*. Cz. 2: *Eklezjologiczna dedukcja teologii pastoralnej*. Lublin 1971 s. 284 (skrót: B l a c h n i c k i. TPO II). Josef Andreas Jungmann w swym komentarzu do tego artykułu Konstytucji mówi: „Es darf nicht wundernehmen, daß gleich in den ersten Sätzen mit solchem Nachdruck von der Kirche gesprochen wird. Die Erneuerung der Liturgie geht von Anfang an Hand in Hand mit der Erneuerung des Kirchenbegriffes” (*Konstitution über die heilige Liturgie. Einleitung und Kommentar von Univ.-Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ, Innsbruck*. 2Vat II 16).

⁶ C o n g a r. *Die Lehre von der Kirche* s. 123-124.

⁷ B l a c h n i c k i. TPO II s. 272. Por. t e n ż e. *Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii*. CT 37:1967 fasc. 1 s. 24-39; J. J. K o p e ć. *Liturgia w życiu Kościoła według ks. Franciszka Blachnickiego*. W: *Gorliwy apostoł wewnętrznej odnowy człowieka*. [Krościenko nad Dunajcem] 1988 s. 31-51.

w nauce o realizowaniu tzw. podstawowych funkcji, które decydują o samorzeczywistnianiu się (samobudowaniu) Kościoła. Pośród nich wymienia się następujące: przepowiadanie słowa, sprawowanie liturgii Mszy świętej i sakramentów, dyscyplina kościelna, realizacja życia chrześcijańskiego i *caritas*⁹

Skoro liturgii przypisuje się tak znaczącą rolę w budowaniu Kościoła i spełnianiu przez nią niejako funkcji „sakramentu Kościoła”¹⁰, a więc „znaku”, dzięki któremu można rozpoznać Kościół, i „narzędzia”, dzięki któremu „ukazuje go jako znak wzniesiony dla narodów, aby rozproszone dzieci Boże zgromadziły się w jedno” (KL 2), to winna stać się „znaczącym przedmiotem wszelkiej refleksji teologicznej”, a nie tylko jednej z dyscyplin, mianowicie liturgiki¹¹

Znaczenie samego przedmiotu – jak wiemy – zostało tak przez Sobór, jak i posoborowe rozporządzenia i posoborową teologię w sposób znaczący do wartościowane. Konstytucja o liturgii świętej liturgikę zalicza do „przedmiotów koniecznych i ważniejszych” (art. 16; por. DFK 16, 4), a dokumenty posoborowe podkreślają potrzebę tworzenia na fakultetach teologicznych spe-

⁸ Jak wiemy, jest to nauka teologiczna, która – dokonując refleksji nad współczesną Kościołowi sytuacją – wskazuje na jej znaczenie dla jego samorzeczywistniania się (budowania, tworzenia). Zob. K. R a h n e r. *Pastoraltheologie*. I: *Wissenschaftstheoretisch*. HPT V 393-395; por. HPT I 93-117.

⁹ K. G a s t g e b e r. *Pastoraltheologie*. II: *P als Disziplin*. HPT V 396-399. Drugi Nadzwyczajny Synod Biskupów (10.12.1985 r.) w swym końcowym dokumencie podkreślił, że „życiodajnymi źródłami Kościoła” jest najpierw „Boże słowo”, a następnie „święta liturgia” (HerKor 40:1986 s. 44.).

¹⁰ Tak dosłownie ujął to ks. Blachnicki: „Liturgia w ujęciu Soboru jest sakramentem Kościoła, podobnie jak Kościół jest sakramentem Boga” (TPO II s. 284).

¹¹ Por. K. R i c h t e r. *Einführung. Die Liturgie – zentrales Thema der Theologie*. W: *Liturgie – ein vergessenes Thema der Theologie?* Hrsg. von K. Richter. Freiburg–Basel–Wien 1986 s. 9-27. Jest to podstawowy wymóg KL: „Ponadto wykładowcy innych przedmiotów, zwłaszcza teologii dogmatycznej, Pisma świętego, teologii życia wewnętrznego i pastoralnej, powinni, stosownie do wewnętrznych wymogów własnego przedmiotu, tak przedstawiać misterium Chrystusa i dzieje zbawienia, aby dzięki temu związek tych przedmiotów z liturgią i jednolitość formacji kapłańskiej były wyraźnie dostrzegalne” (art. 16); por. Instrukcja Kongregacji Seminariów i Studiów *O liturgicznym kształceniu kandydatów do kapłaństwa* [3.06.1979] art. 44; 52-54 oraz nowy KPK kan. 245 nn., 252-253; 652 § 2; 788 § 2; 836. Congar pisze: „Zum erstenmal in ihrer jahrhundertelangen Geschichte definiert (oder jedenfalls dekretiert) die Kirche sich selbst: in der dogmatischen Konstitution *Lumen gentium* (21. Nov. 1964) und anderen Konstitutionen, Dekreten, Deklarationen [...]. Das Konzil [...] fand wieder zur vertikalen Zentrierung auf Christus und zur horizontalen Dezentrierung auf die Gemeinschaft und das Volk Gottes” (*Die Lehre von der Kirche* s. 123-124).

cialnych sekcji nauczania liturgicznego¹² lub też przedmiot ten określają mianem „drugiego źródła wiary” (pierwszym jest Pismo święte)¹³

Na koniec tych wstępnych rozważań warto spytać o samą definicję liturgii. W przekonaniu E. J. Lengelinga¹⁴ Konstytucja przejmuje ją z encykliki Piusa XII *Mediator Dei*: „Słusznie przeto uważa się liturgię za wykonywanie kapłańskiego urzędu Jezusa Chrystusa; w niej przez znaki widzialne wyraża się i w sposób właściwy poszczególnym znakom urzeczywistnia uświęcenie człowieka, a mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, wykonuje całkowity kult publiczny” (art. 7)¹⁵

Z powyższej „definicji” wynika, że zarysowany został wyraźnie kierunek zstępujący (katabatyczny). Oznacza to, że w strukturze sprawowania liturgii nie zostało podkreślone działanie człowieka, lecz prawda, że jest ona działaniem zbawczym, którego dokonuje Bóg Ojciec w Jezusie Chrystusie przez Ducha Świętego (por. KL 6; 7). Stwierdzenie to nie wyklucza roli osoby ludzkiej w liturgii i nie sprowadza jej do biernego tylko zachowania, lecz wymownie akcentuje się jej zaangażowanie, czynny udział i dialogiczny charakter liturgii¹⁶, co zostało podkreślone wyrażeniem *participatio actuosa* („czynny udział”), do którego „na mocy chrztu lud chrześcijański [...] jest uprawniany i zobowiązany” (KL 14)¹⁷: „Kapłan [...] sprawuje w zastępstwie

¹² Por. dokument Kongregacji Seminariów i Studiów *Normae quaedam* (20.05.1968) art. 35.

¹³ Por. dokument Kongregacji Seminariów i Studiów *Ratio fundamentalis institutionis Sacerdotalis* (6.01.1970) art. 79, Konstytucję apostolską *Sapientia Christiana* (z 15. 04. 1979).

¹⁴ *Liturgie/Liturgiewissenschaft*. NHTG III 29-35. Por. J. G r z e ś k o w i a k. *Liturgia dziś*. Katowice 1982 s. 16-28; A. A d a m. *Grundriß der Liturgie*. Freiburg–Basel–Wien 1985 s. 11-18; 53-59.

¹⁵ Lengeling uważa, że przejście tej definicji przez nowy KPK (kan. 834 § 1) zostało w swej końcowej części tak zmienione, „daß die Zeichenhaftigkeit sich nicht mehr auf die aufsteigende, sondern nur auf die absteigende Dimension bezieht. Der Latinist [...] war sich nicht bewußt, daß er eine konziliare Aus-sage inhaltlich fälschte” (*Liturgie/Liturgiewissenschaft* s. 29).

¹⁶ Interesująca okazuje się tu uwaga A. Adama (*Grundriß der Liturgie* s. 14-15), która przywołuje refleksję ewangelickiego teologa P. Brunnera (*Zur Lehre vom Gottesdienst*. W: *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. Bd. 1-5. Hrsg. von K. R. Müller, W. Blankenburg. Kassel 1954-1970 – Bd. 1 s. 194 nn., 253 nn.) nad niemieckim słowem *Gottesdienst* („służba Boża”) na określenie liturgii: „Nur darf man den Genetiv «Gottes» nicht nur als Genitivus obiectivus betrachten, sondern muß ihn auch als Genitivus subiectivus sehen, d.h. nicht nur die Gemeinde dient Gott, sondern auch Gott dient den Menschen [...]. «Der Gottesdienst als der Dienst Gottes an der Gemeinde» und «Der Gottesdienst als der Dienst der Gemeinde vor Gott»”

¹⁷ Piętnaście razy KL używa tego określenia (11; 14; 19; 21; 26; 27; 30; 41; 48; 50; 113): „Celem wzmożenia czynnego uczestnictwa należy pobudzać wiernych do wykonywania aklama-

Chrystusa Ofiarę eucharystyczną i składa ją Bogu w imieniu całego ludu; wierni zaś na mocy swego królewskiego kapłaństwa współdziałają w ofiarowaniu Eucharystii; pełnią też to kapłaństwo przez przyjmowanie sakramentów, modlitwę i dziękczynienie, świadectwo życia świątobliwego, zaparcie się siebie i czynną miłość” (KK 10).

Warto zwrócić uwagę na sprawę niezwyklej wagi, która ściśle wiąże się z odnową liturgii, a która ma kapitalne znaczenie dla rozwoju życia chrześcijańskiego (por. KL 1), a mianowicie „na szczególny związek, jaki zachodzi pomiędzy tą odnową a rzeczywistym uczestnictwem w kapłaństwie Chrystusa”¹⁸ W przekonaniu K. Wojtyły „troska o świadomy i pełny udział w liturgii, o «postawę liturgiczną» jest równocześnie przejawem troski o tę postawę, jaka powinna wynikać z uczestniczenia w Chrystusowym kapłaństwie – zarówno po stronie liturgów, jak i wiernych”¹⁹, której owocem jest uświęcenie (por. KK 11; KL 61; 71; 79).

*

Te wstępne refleksje nad znaczeniem i miejscem liturgii w życiu Kościoła miały na celu nie tyle przypomnienie prawd oczywistych, które w jakiś sposób dzięki teologicznemu wykształceniu są obecne w świadomości każdego wiernego, choć to też jest ważne, ile raczej zdanie sobie sprawy z odpowiedzialności za jej odnowę, jaką ponosi Kościół, a więc cały lud Boży, w tym, co jest podległe zmianom: „Liturgia bowiem składa się z części nieziennej, pochodzącej z ustanowienia Bożego, i z części podlegających zmianom. Części te z biegiem czasu mogą, lub nawet powinny, być zmieniane [...]. Odnowienie to ma polegać na takim układzie tekstów i obrzędów, aby one jaśniej wyrażały święte misteria, których są znakiem, tak by lud chrześcijański możliwie łatwo mógł je zrozumieć i uczestniczyć w celebracji w sposób pełny, czynny i wspólnotowy” (KL 21; por. KL 4)²⁰

cji, odpowiedzi, psalmów, antyfon, pieśni, jak również czynności czy gestów oraz przybierania właściwej postawy ciała. W odpowiednim czasie należy zachować także pełne czci milczenie” (KL 30) (A d a m. *Grundriß der Liturgie* s. 17-18). Por. J u n g m a n n. *Konstitution* s. 28.

¹⁸ K. W o j t y ł a. *U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*. Wyd. 2. Kraków 1988 s. 195.

¹⁹ Tamże s. 198.

²⁰ G r z e ś k o w i a k. *Liturgia dziś* s. 157-266.

Powróćmy na moment do początkowego stwierdzenia, które otwierało naszą refleksję nad potrzebą permanentnej odnowy liturgii, a mianowicie że „koniec lat sześćdziesiątych i początek siedemdziesiątych należy uznać w naszym kraju za najlepszy okres, jeżeli chodzi o odnowę liturgii” Chciałem tu zwrócić uwagę na działalność Lubelskiego Zespołu Liturgistów, Krajowego Ośrodka Formacji Liturgicznej i Studium Formacji Pastoralno-Liturgicznej²¹ Te formy ówczesnej aktywności związane były z osobą ks. Franciszka Blachnickiego, animatora posoborowej odnowy liturgii²².

Oczywiście tego, co nazywamy odnową liturgii, w żadnej mierze nie możemy sprowadzić do zmiany tekstów czy obrzędów, co wyraźnie podkreśliłszy powyżej, wskazując na teologię liturgii. Chodzi bowiem o to, by uniknąć rozziewu między „rytem a jego teologicznym sensem (treścią)”²³, by uczynić zeń „przemodloną teologię”, by Kościół mógł z liturgii – jak ze źródła – czerpać „ducha prawdziwie chrześcijańskiego” (por. KL 14). I to jest, zdaniem A. Bugniniego, zasadniczym motywem dokonanej odnowy²⁴

Jednakże „pełnego, świadomego i czynnego udziału w obrzędach liturgicznych, jakiego domaga się sama natura liturgii” (KL 14), nie osiągnie się bez odpowiedniej katechezy wiernych świeckich (zob. KL 19; DWCH 2; 4), a więc tego, co można by określić mianem „inicjacji, wprowadzenia w liturgię”²⁵, i stosownego kształcenia prezbiterów i seminarzystów (zob. KL 15-18; DFK 16). To wszystko potwierdza potrzebę tego, co nazwaliśmy „permanentną odnową liturgii”

Spróbujmy zatem wskazać na te punkty, które w naszym przekonaniu uzasadniają tytuł niniejszej publikacji i przyjęte przez jej autora stanowisko²⁶. Myślę, że pomoże nam w tym ponowne odczytanie Konstytucji.

²¹ K o p e ć. *Liturgia w życiu Kościoła* s. 34-38; t e n ż e. *Dwudziestolecie Studium formacji Pastoralno-Liturgicznej*. RTK 42:1995 z. 6 s. 43-55.

²² G. W i l c z y ń s k a. *Blachnicki Franciszek*. SPTK VIII 72-95.

²³ A. B u g n i n i. *Die Liturgiereform 1948-1975. Zeugnis und Testament*. Freiburg-Basel-Wien 1988 s. 25.

²⁴ Tamże s. 63.

²⁵ Potrzebę tego typu działalności poświadcza tradycja patrystyczna, a Konstytucja o liturgii świętej wyraźnie podkreśla sens starannego wychowania w duchu liturgii oraz przygotowania do odpowiedniego i zgodnego z przepisami wykonywania posługi przez ministrantów, lektorów, komentatorów i członków chóru (art. 29), a wiernych przynagla się do „głębszego poznania liturgii i Pisma świętego” (art. 48; 90). Nie trzeba bowiem nikogo przekonywać, że jedynie „permanentna i wytrwała katecheza pomoże wiernym wejść w świat liturgii” (B u g n i n i. *Die Liturgiereform* s. 69-70). Zob. *Mystagogische Seelsorge*. Hrsg. von S. Knobloch, H. Haslinger. Mainz 1991.

²⁶ Na rodzącą się świadomość tej potrzeby wskazują choćby dokonane ostatnio przez Ruch

1. „Każdy obchód liturgiczny jest dziełem Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała, czyli Kościoła” (KL 7, 4)

To przypomnienie zwraca naszą uwagę na następujące prawdy:

- w liturgii mamy do czynienia z organicznym połączeniem nurtu zstępującego (zbawczego, uświęcającego) i wstępującego (uwielbiającego);
- sprawowanie liturgii nie jest aktem jednostki, lecz dziełem wspólnoty;
- zbawcze i uświęcające działanie wyraża się i dokonuje przez znaki; jest to specyfika liturgii.

Centrum liturgii jest Chrystus: „Słusznie zatem uważa się liturgię za wypełnianie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa” (KL 7, 3; DK 5), a spełniana przez Niego kapłańska posługa jest zarazem uświęcająca (soteryczna) i uwielbiająca (latreutyczna).

W swej istocie liturgia jest niczym innym jak święceniem misterium Paschy, dzięki któremu Chrystus jest zawsze obecny w Kościele, swojej Oblubienicy umiłowanej, która „wzywa swego Pana i przez Niego oddaje cześć Ojcu wiecznemu” (KL 7, 2; KL 33)²⁷

Znaczenie greckiego słowa *leitourgía* wskazuje na posługę społeczną lub ofiarę (datek) na cele społeczne. Łaciński Zachód używa dość wcześnie określenia *opus Dei* („służba Boża”), a dziś (KL 7) powszechnie stosuje się nazwę „liturgia” na spełnienie kapłańskiej posługi Chrystusa, którą realizuje w liturgii przez Kościół, podkreślając aspekt uświęcający (zbawiający) przed kultycznym (uwielbiającym)²⁸. Kościół rozumiany jest tu jako lud Boży, w myśl tego, co powiedziano w Konstytucji dogmatycznej o Kościele: „[...] podobało się jednak Bogu uświęcać i zbawiać ludzi nie pojedynczo, z wyłączeniem wszelkich wzajemnych powiązań, lecz ustanowić ich jako lud, który uznałby Go w prawdzie i Jemu święcie służył” (art. 9)²⁹

„Światło-Życie” reedycje prac ks. Franciszka Blachnickiego z lat 1964-1976, uzupełnione o późniejsze opracowania dla potrzeb Ruchu lub urywki homilii czy konferencji: *Jaka odnowa liturgii?* (Lublin 1996), *Liturgia a wspólnota* (Lublin 1996), *Liturgia dialogiem* (Lublin 1996).

²⁷ G r z e ś k o w i a k. *Liturgia dziś* s. 23-26.

²⁸ L e n g e l i n g. *Liturgieliturgiewissenschaft* s. 26-29.

²⁹ „Unter «Volk Gottes» wird hier nicht die Schar der Gläubigen im Gegensatz zur Hierarchie verstanden, sondern die Kirche in ihrer Gesamtheit, mit all ihren Gliedgruppen [...]. Die Konzilsdiskussion selbst erbrachte und betonte verschiedene Gesichtspunkte für die Bedeutung von Volk Gottes. 1. Zur tieferen Deutung der Kirche: Volk Gottes ist Ausdruck der Liebe und Barmherzigkeit Gottes gegenüber dem Menschen (Erwählungs-idee) [...]. 2. Zur tieferen Verwirklichung der Kirche als *Communitas*, *koinonia* [...].” (*Dogmatische Konstitution über die Kirche. Kommentar zum II. Kapitel von Prof. Dr. Aloys Grillmeier SJ, Frankfurt a.M. 2Vat I 176-179*).

„W [liturgii] przez znaki widzialne wyraża się, i w sposób właściwy poszczególnym znakom urzeczywistnia uświęcenie człowieka, a mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa [...] wykonuje całkowity kult publiczny” (KL 7, 3). W zdaniu tym podkreślono, że realizacja obu nurtów liturgii – zstępującego i wstępującego – dokonuje się w znakach, oraz to, że charakter znaku, tak specyficzny dla liturgii, znajduje swe uzasadnienie chrystologiczne (Chrystus jako prasakrament)³⁰ i eklezjologiczne (Kościół jako sakrament)³¹

Naukę św. Tomasza z Akwinu o potrójnej funkcji siedmiu znaków sakramentalnych (każdy sakrament jest pamiątką, rzeczywistością aktualną i zapowiedzią przyszłości) C. Vagaggini odniósł do liturgii oraz uzupełnił o czwartą funkcję, a mianowicie to, że „każdy znak liturgiczny zawiera także moralne zobowiązanie”³²

2. „Liturgia jest szczytem i źródłem życia Kościoła” (KL 10)

Przypomnienie to zwraca naszą uwagę na to, że liturgia nie może być marginesem życia Kościoła, lecz jego centrum, bo „tutaj jest nam dany Chrystus z całą pełnią swojego zbawczego działania”³³

Tę prawdę potwierdzają teksty nie tylko tej Konstytucji (art. 6; 41-42), ale i innych dokumentów soborowych (DFK 16; DZ 6; 15; KDK 52; 58; DA 10; 11), a swe znaczące miejsce w życiu Kościoła zyskała liturgia właśnie przez to, czym jest: kontynuacją historii zbawienia. Jej centrum jest paschalne misterium, a więc śmierć, zmartwychwstanie i zesłanie Ducha Świętego, dzieło Chrystusa, dzięki któremu nas zbawił i które kontynuowane jest w Kościele. Każda Msza święta jest tego nie tylko przypomnieniem, ale i sakramentalnym dokonaniem.

Do Eucharystii prowadzi bowiem ewangelizacja i pastoralna działalność Kościoła, bo one nie są celem samym w sobie, ale ich sensem i celem jest

³⁰ S. C. N a p i ó r k o w s k i. *Z Chrystusem w znakach*. Lublin 1984 s. 52-55; G r z e ś k o w i a k. *Liturgia dziś* s. 56-60.

³¹ N a p i ó r k o w s k i. *Z Chrystusem w znakach* s. 55-59; G r z e ś k o w i a k. *Liturgia dziś* s. 61-65. Por. KK 1; 9, 3; 26; 48, 2; KL 5, 2. „Zum Verständnis der Idee «Kirche als universales Heilssakrament» müssen wir zurückgreifen auf den biblischen Ausdruck *mysterion* (mysterium), der in Artikel 3, 1 in bedeutsamer Weise aufgenommen wird” (*Dogmatische Konstitution über die Kirche. Kommentar zum 1. Kapitel von Prof. Dr. Aloys Grillmeier SJ, Frankfurt a.M. 2Vat I 157*).

³² Rozwinięcie tej nauki u Grzeškowiaka (*Liturgia dziś* s. 69-73).

³³ F. B l a c h n i c k i. *Liturgia miejscem zbawczego dialogu*. W: t e n ż e. *Liturgia dialogiem* s. 50-51.

posługa zbawcza, doprowadzenie człowieka do zjednoczenia z Bogiem, do udziału w zbawieniu, które wysłużył nam Chrystus, a które w święceniu liturgii jest dokonywane³⁴

3. „Natura liturgii wymaga pełnego, świadomego i czynnego udziału w jej obrzędach” (KL 14)

Pragniemy tu zwrócić uwagę na podstawy i racje tego wymogu, a także opisać każdą z postulowanych charakterystycznych cech udziału.

Stawiany wymóg pełnego, świadomego i czynnego udziału wynika z „natury liturgii” oraz zakłada nowe rozumienie Kościoła, a mianowicie że to cały lud Boży jest podmiotem liturgii, że wszyscy wierni jako lud kapłański do takiego udziału są „uprawnieni i zobowiązani” J. A. Jungmann w swym komentarzu rację tego przekonania upatruje w „dokonanym przez Sobór uzupełnieniu (2096 głosów za, 10 przeciw): «na mocy chrztu»”³⁵

Co znaczy jednak wyraźne podkreślenie, że pełny, świadomy i czynny udział w liturgii wynika z jej natury? Myślę, że chodzi tu o zwrócenie uwagi na jej charakter dialogiczny: liturgia jest zbawczym dialogiem³⁶, który dokonuje się w słowie, sakramencie i w wierze³⁷:

Liturgia polega na uobecnianiu Bożego wezwania w słowie i sakramencie, które ma wyzwolić naszą odpowiedź, odpowiedź naszej wiary. Poprzez te znaki, w których Chrystus staje się obecny wśród nas, mamy spotkać się z Nim, wejść z Nim w bezpośredni, żywy kontakt, nawiązać z Nim dialog. Dlatego też cała liturgia jest martwa, jest właściwie bezowocna i bezskuteczna, jeżeli tylko są sprawowane pewne ceremonie i znaki, a nie dokonuje się poprzez te obrzędy wejście każdego z nas w sposób osobowy, wewnętrzny, w kontakt z Bogiem³⁸

³⁴ W związku z tym warto zwrócić uwagę na dogłębne studium W Hryniewicza, które jest zarysem chrześcijańskiej teologii paschalnej: *Chrystus nasza Pascha* (Lublin 1987), *Nasza Pascha z Chrystusem* (Lublin 1987), *Pascha Chrystusa w dziejach człowieka i wszechświata* (Lublin 1991). Cz. S. B a r t n i k. *Odkupienie, usprawiedliwienie i zbawienie*. W: *Teologiczne rozumienie zbawienia*. Red. Cz. S. Bartnik. Lublin 1979 s. 9-44.

³⁵ J u n g m a n n. *Konstitution* s. 28.

³⁶ F. B l a c h n i c k i. *Liturgia jako zbawczy dialog*. W: t e n ż e. *Liturgia dialogiem* s. 5-47.

³⁷ F. B l a c h n i c k i. *Słowo – wiara – sakrament*. WdL 35-56; t e n ż e. *Liturgia miejscem zbawczego dialogu* s. 51.

³⁸ B l a c h n i c k i. *Liturgia miejscem zbawczego dialogu* s. 51.

Myślę, że warto wrócić jeszcze do zaznaczonej powyżej uwagi, że cały Kościół jest podmiotem liturgii (por. KL 26; *Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Poznań 1986 art. 1 i 7). Podkreśleniu bowiem podlega fakt definitywnego zerwania z klerykalną wizją Kościoła i zwrócenie uwagi na cały Kościół jako podmiot posłannictwa apostołskiego (por. DA 2). Apostolska sukcesja całego Kościoła znalazła swój wyraz m.in. w nauce o wspólnym kapłaństwie całego ludu Bożego (por. KK 11; 21; 28; 31; 34)³⁹

Już wcześniej zwróciliśmy uwagę, że określenie „czynny udział” wiernych w czynnościach liturgicznych jako cecha uczestnictwa w odnowionej liturgii (por. KL 26) stanowi refren Konstytucji o liturgii świętej. Uzależniony jest on jednak, jak to podkreśla Jungmann⁴⁰, od wyrobienia u księży świadomości, że Kościół jest wspólnotą charyzmatów i wynikających zeń służb (por. KK 12), że zachowany będzie porządek wynikający z podziału funkcji, którego celem jest podkreślenie wspólnotowego charakteru liturgicznej celebracji: „W sprawowaniu liturgii każdy, kto wykonuje swą funkcję – czy to duchowny, czy wierny świecki – powinien w pełni wykonywać wyłącznie tylko to, co należy do niego z natury rzeczy i na podstawie przepisów liturgicznych” (KL 28; por. DA 24)⁴¹

Czynne uczestnictwo to wykonywanie aklamacji, odpowiedzi, psalmów, antyfon, pieśni, jak również czynności czy gestów oraz przybieranie właściwej postawy ciała. Należy tu także zachowanie w odpowiednich momentach milczenia (KL 30) oraz wypowiedanie wezwań modlitwy powszechnej (KL 53). Świadome uczestnictwo w liturgii wymaga tak od księży (KL 15-18), jak i wiernych świeckich liturgicznego wykształcenia i wychowania (KL 19), a więc odpowiedniej katechezy, jak i poświęcenia się specjalnym studiom.

4. „Liturgia jest skutecznym znakiem Kościoła” (KL 26)

Już wcześniej za F. Blachnickim⁴² zwróciliśmy uwagę na związek lub też

³⁹ „Trzeba więc przyjąć, że kapłaństwo wspólne, jako aspekt aktualizowania się koinonii człowieka z Bogiem w wymiarze wertykalnym, wywiera skuteczny wpływ na wzrost Kościoła jako koinonii w aspekcie horyzontalnym” (B l a c h n i c k i. TPO II 255-282, tu s. 265).

⁴⁰ *Konstitution* s. 28.

⁴¹ „Es ist daher charakteristisch, daß die im Gottesdienst versammelte Gemeinde nicht zur Masse wird, auch wenn sie gemeinsam handelt. Denn hier wird der Mensch so sehr in seiner theologisch begründeten Würde an-gesprochen und in Aktion gebracht, daß dafür keine Parallele zu nennen ist” (H. V o l k. *Theologische Grundlagen der Liturgie*. Mainz 1964 s. 68 – cyt. za: J u n g m a n n. *Konstitution* s. 36).

⁴² B l a c h n i c k i. TPO II 282-311, tu s. 282; t e n ż e. *Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii*. W: t e n ż e. *Liturgia a wspólnota* s. 5-25; t e n ż e. *Liturgia źródłem i szczytem*

wzajemną zależność, jaka istnieje między sposobem pojmowania istoty i znaczenia liturgii dla życia Kościoła a panującą koncepcją Kościoła lub też rzutowaniem na koncepcję, obraz Kościoła sposobu pojmowania liturgii.

W tej części pragniemy zwrócić uwagę, jak ważną rolę w postulacie permanentnej odnowy liturgii spełnia

- sama odnowiona liturgia dla rozwoju życia Kościoła oraz
- jak zasadnicze znaczenie dla zrozumienia ducha odnowy ma pastoralno-teologiczne (do)kształcenie w ogóle, a szczególnie w dziedzinie dogmatyki pastoralnej.

Droga otworzona przez Sobór – stwierdza A. Bugnini⁴³ – charakterystyczna jest przez radykalną zmianę dotychczasowego obrazu zgromadzenia liturgicznego. Na mocy trwającej stulecia tradycji posługa liturgiczna prawie wyłącznie była sprawowana przez kler, a zgromadzeni wierni świeccy czuli się jako obcy i niemi widzowie. Wytrwała praca kształceniowa winna doprowadzić do wyrobienia świadomości, że liturgia jest dziełem całego ludu. Przyczyni się to nie tylko do aktywności w zgromadzeniu liturgicznym, ale rozwoju poczucia odpowiedzialności za Kościół (*sensus Ecclesiae*) i tworzenia nowych posług we wspólnotie parafialnej.

Chodzi więc o respektowanie zasady pomocniczości także w życiu wspólnoty kościelnej⁴⁴. Ona to decyduje o prawidłowym rozwoju każdej społeczności, a także o poczuciu i rozwoju współodpowiedzialności u osób ją tworzących. To właśnie ogląd Kościoła w zgromadzeniu liturgicznym pozwoli na zrozumienie, że jest on wspólnotą osób posiadających rozmaite charyzmaty i wynikające z nich posługi dla dobra całej społeczności, a także na zrozumienie, że należy je „wykorzystać” nie tylko w ramach liturgii, ale przenieść poza mury kościoła.

Potrzeba (do)kształcenia teologicznego w ogóle, a liturgicznego w szczególności wiernych świeckich i prezbiterów jest w istocie powtarzaniem spraw oczywistych. Zdajemy sobie jednak sprawę z tego, że w życiu najgorzej jest

życia Kościoła, jego epifanią. W: t e n ż e. *Liturgia a wspólnota* s. 26-36.

⁴³ *Die Liturgiereform* s. 64. Zob. C z e r w i k. *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej* s. 32: „Podział czynności liturgicznych między celebransą, ministrantów, komentatora, członków chóru i wiernych (n. 28-30) odzwierciedla strukturę Kościoła, którego [...] poszczególne członki wykonują zróżnicowane i nawzajem dopełniające się posługi dla dobra organizmu”

⁴⁴ O. K a r r e r. *Das Subsidiaritätsprinzip in der Kirche*. W: *De Ecclesia*. Hrsg. von G. Barauna. Bd. 1-2. Freiburg–Basel–Wien–Frankfurt a.M. 1966 – Bd. 1 s. 520-546; W. P i w o w a r s k i. *Zasada pomocniczości w encyklice «Pacem in terris»*. RTK 12:1965 z. 3 s. 79-94; t e n ż e. *Zasada pomocniczości a demokratyzacja życia kościelnego*. RTK 36:1988 z. 6 s. 5-20; A. L. S z a f r a n s k i. *Kairologia*. Lublin 1990 s. 340-342.

z respektowaniem zasad oczywistych i wypełnianiem podstawowych wymogów związanych z organizowaniem, przewodniczeniem i współtworzeniem zgromadzenia liturgicznego. Zmiana dokonana przez Sobór polega na głębokim wniknięciu w tajemnicę Kościoła w celu jej zrozumienia. Papież Paweł VI powiedział, że nauka ta „choć już znana i obecnie wyjaśniana i rozpowszechniana, to jednak nigdy nie można powiedzieć, żeby kiedyś była wystarczająco wyłuszczone i rozumiana; mieści się bowiem w niej «tajemnica zakryta od wieków w Boga – aby przez Kościół oznajmiona była» (Ef 3, 9-10)”⁴⁵

Z tego namysłu rodzi się jego odnowa. Stąd też rodzi się postulat kształcenia i permanentnego doksztalcenia szczególnie w dziedzinie teologii pastoralnej, a więc w tej dyscyplinie wiedzy teologicznej, która często wcześniej – nie bez racji – zwana eklezjologią praktyczną stanowi rozwoju Kościoła w świecie nam współczesnym.

5. „Zachowując jedność, należy dopuścić do różnorodności” (KL 38)

Troska o „istotną jedność rytu rzymskiego” nie wyklucza uprawnionych różnic i dostosowań „do rozmaitych ugrupowań, regionów i narodów” (KL 38). Dlatego warto zastanowić się nad wypracowaniem jedności w różnorodności.

Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie zapisu o dostosowaniu liturgii nie tylko do zmienionych uwarunkowań życia codziennego (KL 21-36), ale i kulturowych (KL 37-40), szczególnie w tzw. krajach misyjnych, przynależy do podstawowych osiągnięć odnowy liturgii. Warto bowiem zauważyć, że obie reformy liturgii, jakie dotychczas znała historia Kościoła rzymskokatolickiego (w wieku ósmym i szesnastym), nie poszły tak daleko.

Należy jednakże zwrócić uwagę i na to, że zalecana różnorodność nie może być wprowadzana samowolnie, arbitralnie, lecz poddana odpowiednim regulacjom. Myślę, że nie chodzi tu tylko o sprawy związane z przystosowaniem pierwowzorów ksiąg liturgicznych, ale i zmiany w sposobie celebracji liturgii na gruncie parafii czy wspólnot:

Kiedy zaczęła się odnowa liturgii, często wyśmiewano się z tzw. rubrycyzmu: podejście do liturgii w sposób drobiazgowy [...]. To oczywiście była jednostronność, ale u podstaw leżało właściwie słuszne dążenie – duch posłuszeństwa. Bo liturgia uobecnia posłuszeństwo Chrystusa i nie można sprawować liturgii godnie i we właściwym duchu, jeżeli się jest poza posłuszeństwem. Nic tak bardzo nie sprzeciwia się istocie liturgii jak brak posłuszeństwa, jak pewna subiektywna

⁴⁵ *O drogach*. Londyn [1964] § 8.

dowolność, stawianie swego „widzi-mi-się”, własnego odczuwania ponad Tradycję, ponad wolę Kościoła, tak wyraźnie określoną w dokumentach, w przepisach liturgicznych⁴⁶

6. „Istnieje związek pomiędzy pogłębionym życiem liturgicznym parafii a rozwojem wspólnoty parafialnej” (KL 42, 2)

Przypomnienie tych treści zwraca naszą uwagę na prawdę, że u podstaw doświadczenia Kościoła leży przeżycie jego tajemnicy w parafialnym zgromadzeniu liturgicznym.

Jeszcze raz powracamy do stwierdzenia, że „Kościół, *ekklesia*, zgromadzeni w jedno w Chrystusie, w sposób najbardziej wyraźny staje się widzialny oraz najpełniej realizuje się we wspólnym sprawowaniu Eucharystii”⁴⁷ Oczywiście, w sprawowaniu Mszy świętej „przy jednym ołtarzu pod przewodnictwem biskupa, otoczonego prezbiterami i osobami posługującymi” (KL 41, 2)⁴⁸ Jednakże biskup „nie może zawsze i wszędzie przewodniczyć całej owczarni” (KL 42) i dlatego powstały parafie i zostali ustanowieni ich przewodniczący – proboszczowie⁴⁹

Dla potrzeb tego opracowania warto sięgnąć do pracy ks. R. Kamińskiego⁵⁰ i niektórych tylko danych, gdzie Autor zagadnienie związku między pogłębionym życiem liturgicznym parafii a rozwojem wspólnoty parafialnej⁵¹

⁴⁶ F. B l a c h n i c k i. *Liturgia w świetle tajemnicy Chrystusa Sługi*. W: t e n ż e. *Jaka odnowa liturgii?* s. 25-34, tu s. 28-29.

⁴⁷ J u n g m a n n. *Konstitution* s. 46.

⁴⁸ W słowach tych zaznaczono starożytne przekonanie Kościoła, że pierwszym liturgiem jest biskup, a jego podstawową posługą jest posługa liturgiczna. W niej wszystkie inne posługi znajdują swe zwieńczenie i źródło (por. KL 10). Por. B. L a m b e r t. *Nowy typ biskupa*. NOK 96-102.

⁴⁹ E. Isele uważa, że już od IV wieku można mówić o powstaniu i formowaniu się struktury parafialnej Kościoła (*Pfarrei*. LThK VIII 398-403). Zob. także: S. Z o r e l l. *Die Entwicklung des Parochialsystems bis zum Ende der Karolingerzeit*. AKKR 82:1902 s. 74-98, 258-289; A. S c h r o n. *Seelsorge im Wandel der Zeit*. Graz-Wien 1949 s. 19-24; P. W. C r o c e. *Die Geschichte der Pfarre*. W: *Die Pfarre*. Hrsg. von H. Rahner. Freiburg in Br. 1956 s. 15-26; J. H o m e y e r. *Die Erneuerung des Pfarrgedankens. Eine bibliographische Übersicht*. W: *Die Pfarre* s. 125-128 (wartościowa bibliografia do 1956 r.). Współczesną problematykę parafii omawia R. Kamiński (*Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*. Lublin 1987 s. 21-30) oraz A. L. Szafrński (jw. s. 314-327).

⁵⁰ *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*. Lublin 1987 (omówienie tej pracy: ChS 20:1988 nr 10 s. 107-111).

⁵¹ „Chociaż cała działalność Kościoła i parafii nie wyczerpuje się w liturgii, to jednak różne działania duszpasterskie należy wiązać z liturgią. Ona też powinna mieć odniesienie do innych funkcji Kościoła i parafii. W zgromadzeniu liturgicznym, a zwłaszcza we wspólnocie

rozważa od strony naukowej⁵², zjawiskowej⁵³ i postulatywnej⁵⁴ W przekonaniu ks. Kamińskiego tak w liturgicznej, jak i pozasakramentalnej liturgicznej działalności parafii (por. KL 12-13) Kościół staje się najbardziej bliski wszystkim etapom życia ludzkiego, a przez to wyrazistym zbawczym wydarzeniem dla ludzi (por. KK 26; 28), gdzie czynny udział wiernych w sprawowaniu liturgii może być osiągnięty w sposób bezpośredni i przyczynić się do kształtowania poczucia wspólnoty (DB 30; DK 5-6); może stać się miejscem przyjaźni, wzajemnej pomocy i modlitwy.

Te bardzo ogólne stwierdzenia winny zyskać swą weryfikację w praktyce życia religijnego, w realizowaniu jednorazowych, obowiązkowych i nadobowiązkowych praktyk religijnych. Ksiądz Kamiński uważa, że rezygnacja z praktyk jednorazowych „bardziej świadczy o zerwaniu więzi z parafią, niż ich spełnianie o żywej z nią łączności” To minimum związku zachowuje „zdecydowana większość parafian”

Jeśli chodzi o spełnianie praktyk obowiązkowych, to z badań wynika, że poza parafiami typu miejsko-wiejskiego istnieje „wysoki odsetek parafian regularnie uczęszczających na Msze święte w niedziele i święta” (40%)⁵⁵ Większość parafian, poza parafianami miast średnich, „najchętniej modli się podczas Mszy świętej z innymi”, chociaż „wśród parafian miejskich jest znacznie więcej takich katolików [...], którzy w czasie Mszy świętej najchętniej odmawiają modlitwy prywatnie” Tylko niewielki odsetek badanych parafian (od 10,7% w parafiach wiejskich do 1,8% w parafiach PGR-owskich) „korzysta z tego środka pogłębiania życia religijnego i umacniania więzi z parafią, jakim jest systematyczne przyjmowanie Komunii świętej na Mszy świętej niedzielnej”

eucharystycznej, Kościół urzeczywistnia się i ukazuje swoją naturę. W liturgii zatem ujawnia się nie tylko Kościół Powszechny, ale przede wszystkim Kościół lokalny, a zwłaszcza wspólnota parafialna. Wiarygodność parafii zależy w dużym stopniu od poprawności sprawowanej w niej liturgii, a autentyzm przynależności do parafii od udziału w liturgii parafialnej. Kult ma społeczny charakter nie tylko ze względu na Boga, ale także ze względu na chrześcijan gromadzących się na liturgii” (tamże s. 85).

⁵² Zob. tamże – Część pierwsza, rozdział II: „Przynależność do parafii jako wspólnoty liturgicznej” s. 85-121.

⁵³ Zob. tamże – Część druga, rozdział II: „Przynależność do parafii katolickiej w wymiarze praktyk religijnych” s. 207-234.

⁵⁴ Zob. tamże – Część trzecia, rozdział II: „Odnowa pastoralna przynależności do parafii – wspólnoty kultu – wnioski i postulaty” s. 315-345.

⁵⁵ Kamiński podaje następujące typy parafii: wielkich, średnich i małych miast; miejsko-wiejskie; podmiejskie; przy PGR-ach; wiejskie. Monografie tych parafii zostały wykorzystane przezeń do przedstawienia wyników sumarycznych (tamże s. 153-159).

Dokonane przez ks. Kamińskiego analizy uprawniają go do formułowania następujących postulatów, które mogą się przyczynić do rozwoju w wiernych przynależności do parafii – wspólnoty kultu:

- silniejszego niż dotychczas podkreślenia we wszystkich formach nauczania parafialnego znaczenia Mszy świętej w życiu katolików i ich wspólnoty parafialnej;

- starannego przygotowania niedzielnej Eucharystii i tworzenia optymalnych warunków zewnętrznych do udziału w niej;

- we wszystkich formach nauczania parafialnego, a zwłaszcza w katechezie, należy uczyć wiernych uczestnictwa w całej Mszy świętej;

- trzeba pogłębić świadomość wiernych, że liturgia słowa i liturgia eucharystyczna stanowią jeden akt kultu;

- koniecznością naszych czasów są Msze święte w małych grupach

- należy przeciwdziałać anonimowości parafii miejskich poprzez określone działania przed Mszą świętą, w czasie jej trwania i po jej zakończeniu;

- należy skutecznie zwalczać tzw. moralizm eucharystyczny (komunia święta jest przeznaczona dla dusz czystych i świętych) i indywidualizm eucharystyczny (przyjęcie do duszy swego Pana Jezusa) na korzyść rozumienia Komunii świętej jako integralnej części Mszy świętej i sposobu złączenia z Chrystusem, uświęcenia i budowania Kościoła jako wspólnoty wierzących i wzajemnie się miłujących;

- należy podkreślać i rozwijać w nauczaniu wspólnotowy wymiar sakramentów i troszczyć się o czynny udział parafian w ich sprawowaniu;

- należy zadbać o jak najszerszy udział wiernych w tradycyjnych nabożeństwach i sprawowaniu przez wiernych sakramentaliów, dbając jednocześnie o wprowadzanie i rozwijanie nowych nabożeństw, błogosławieństw i poświęceń (np. nabożeństwa i godziny biblijne, nabożeństwa misyjne, ekumeniczne, pokutne).

*

Opracowanie niniejsze nie rości sobie pretensji do wyczerpującego omówienia zagadnienia. Chodziło tu raczej o zwrócenie uwagi na pilną potrzebę zajęcia się nim, podjęcia dyskusji, wymiany opinii i zwrócenia uwagi na sprawy, które wydają się ważne. Wiele spraw, z pewnością pilnych i potrzebnych, nie zostało tu podjętych lub tylko zaanonsowanych, a nawet te, na które wskazano, nie zostały w sposób wyczerpujący omówione lub uzasad-

nione. Z pewnością istnieje potrzeba przedstawienia szczegółowych refleksji i ukazania praktycznych rozwiązań.

BIBLIOGRAFIA

- A d a m A.: Grundriß der Liturgie. Freiburg–Basel–Wien 1985.
- B l a c h n i c k i F.: Liturgia w świetle tajemnicy Chrystusa Sługi. W: t e n ż e. Jaka odnowa liturgii? Lublin 1996 s. 25-34.
- B l a c h n i c k i F.: Liturgia dialogiem. Lublin 1996.
- B l a c h n i c k i F.: Teologia pastoralna ogólna. Cz. 2: Eklezjologiczna dedukcja teologii pastoralnej. Lublin 1971.
- B u g n i n i A.: Die Liturgiereform 1948-1975. Zeugnis und Testament. Freiburg–Basel–Wien 1988.
- C z e r w i k S.: Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej. W: Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Poznań 1968.
- C o n g a r Y. M.-J.: Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart. W: Handbuch der Dogmengeschichte. Bd. 3. Fasz. 3 d. Freiburg–Basel–Wien 1971.
- G r z e ś k o w i a k J.: Liturgia dziś. Katowice 1982.
- J u n g m a n n J. A.: Konstitution über die heilige Liturgie. Einleitung und Kommentar von Univ. Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ, Innsbruck. W: Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil. Bd. 1. Freiburg–Basel–Wien 1967 s. 10-109.
- K a m i ń s k i R.: Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne. Lublin 1987.
- K o p e ć J. J.: Liturgia w życiu Kościoła według ks. Franciszka Blachnickiego. W: Gorliwy apostoł wewnętrznej odnowy człowieka. [Krościenko nad Dunajcem] 1988 s. 31-51.
- K o p e ć J. J.: Dwudziestolecie Studium Formacji Pastoralno-Liturgicznej. RTK 42: 1995 z. 6 s. 43-55.
- L e n g e l i n g E. J.: Liturgie/Liturgiewissenschaft. W: Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe. Hrsg. von P. Eicher. Bd 3. München 1985 s. 26-53.
- Liturgie – ein vergessenes Thema der Theologie? Hrsg. von K. Richter. Freiburg–Basel–Wien 1986.
- W o j t y ł a K.: U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II. Wyd. 2. Kraków 1988.

ON THE NEED OF A PERMANENT REGENERATION OF THE LITURGY

S u m m a r y

We are witnessing routine as regards the celebration of the Holy Mass, the sacraments, and devotions. Most ministers lack that ardour with which they emanated in the beginning of the regeneration of the Holy Liturgy in the Roman-Catholic Church. Therefore there is an urgent

need to talk about a permanent regeneration of the Liturgy. The Liturgy is not, nor it wants to be, a reality that does not undergo changes.

The author of this study points to six basic statements which must be re-considered and answered, so that each participant of the Liturgy could experience the reality of the Church. They are as follows: 1. "Each liturgical celebration is a work of Christ the Priest and His Body, that is the Church" (KL 7, 4); 2. "The Liturgy is the summit and source of life in the Church" (KL 10); 3. "The nature of the Liturgy calls for a full, conscious, and active participation in its rites" (KL 14); 4. "The Liturgy is an effective sign of the Church" (KL 26); 5. "While preserving unity, one should allow for diversity" (KL 38); 6. "There is a relationship between a more profound liturgical life of a parish and the development of a parochial fellowship" (KL 42, 2).

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: liturgia, odnowa liturgii, permanentna odnowa liturgii.

Key words: the Liturgy, regeneration of the Liturgy, a permanent regeneration of the Liturgy.